

SEDOVÁ, Tatiana, ed.: POHLADY DO NEDÁVNEJ MINULOSTI A SÚČASNOSTI. PRÍSPEVOK K STAVU SOCIÁLNEHO A HUMANITNÉHO POZNANIA. Bratislava: Veda, 2020. 152 s.

René Bílik

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2021.68.5.6>

ORCID ID: 0000-0002-9007-9618

21 ■ storočie by malo byť, ozývajú sa hlavne, storočím humanitných a spoločenských vied. Nevie, možno to tak aj skutočne bude, ale v slovenskom vedeckom kontexte a slovenskom akademickom svete signály tejto ohlasovanej dominancie dajako necítiť. Ak sledujeme rozmanité oceňovania vedcov, tak tých humanitných či spoločenskovedných je medzi nimi ako šafranu. Ba ešte aj menej. Komentáre, ktoré tieto udalosti udeľovania cien sprežívajú, zvyknú zdôrazňovať, ako je dôležité spoznávať a pochopiť zákonitosti prírodného sveta. Ľudia vraj, ukazuje sa v ostatných mesiacoch, začali dôverovať vede a na špicu „rebrička“ dôveryhodnosti sa vyšplhala dokonca SAV. Otázkou zostáva, čo všetko si respondenti a verejnosť pod označením „veda“ predstavujú. Či sa do rámcov tej deklarovanej dôvery a dôveryhodnosti vtesná aj otázka o tom, ako chápať ľudský životný svet, ako mu rozumieť, ako sa v ňom pohybovať, čo je pravda a čo výmysel a či je to vôbec dôležité a prospešné. Je potrebné rozumieť nám, ľuďom, samým sebe i tým druhým? A už vôbec nepočuť o tom, že by takýto typ poznania mal tvoriť oporu pre výkon verejných politik, pre rozhodovanie inštitúcií a rozmanitých spoločenských aktérov.

Samozrejme, druhú stranu pomyselné mince tohto problému tvorí otázka, či sú jednotlivé disciplíny humanitných a spoločenských vied u nás na takúto pozíciu disponované a pripravené. Či vieme (sami o sebe), v akom stave sú naše disciplíny. Aká je ich (naša) „kondícia“. A súčasne, ako sa o zaujatie tej signalizovanej dominancie sami usilujeme. Možno aj takéto otázky a úsilie nájsť odpovede stáli pri zrode projektu, ktorého výstup tvorí prítomný súbor štúdií obrátených do vnútra niektorých humanitných a spoločenskovedných disciplín. Zostavila ho Tatiana Sedová a participovali na ňom predovšetkým akademici z pracovísk Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Ich záujem sa sústredil, ako uvádzajú, na „diagnózu“ vybraných disciplín v našom slovenskom prostredí: filozofie, historiografie, literárnej vedy, ekonómie a sociológie, a to s tým, že ono diagnostikovanie sociológie zahŕňa iný, samostatný výstup, preto v prítomnom súbore absentuje, respektíve je tu len jeho „resumé“. Z uvedeného je zrejme, že ak som sa podujal na reflexiu tohto výstupu, do prílišných podrobností sa nemôžem púšťať. Prekračoval by som svoju kompetenciu. Na druhej strane nechcem vec zjednodušovať a zužovať „len“ na príspevok o literárnej

vede, preto sa pousilujem nájsť usporadujúci parameter, ktorý mi dovoľí všimnúť si prácu ako celok, možno s drobnými prístaveniami sa pri jednotlivostiach.

Je špecifikom „projektového života“ u nás, že už pri písaní vedeckého projektu si formulár agentúry (exemplárnym príkladom sú tie z APVV) od autorov projektu „pýta“ výsledky jeho riešenia. Máte stanoviť počty výstupov, a to už po prvom roku základného (zväčša materiálového) výskumu a, dokonca, aj počet ohlasov, ktoré za ne (myslené obratom hneď) získate! Nepíšem to ako „sťažnosť“ alebo snahu o uvádzanie „kuriozít“ za každú cenu, ale ako reakciu na štyri hypotézy, ktoré si „pred seba“ riešitelia tohto konkrétneho projektu postavili. Každá jedna z nich totiž v sebe obsahuje (pre každého, kto sa v „tom“ u nás pohybuje) aj odpoveď. Naša vedecká každodennosť, premenená na „bodovaciú súťaž“, nás už predsa dostatočne utvrdila v tom, že (to sú tie hypotézy): „1. súčasné nastavenie scientometrických kritérií vytvára inštitucionálne motivácie, ktoré oslabujú rolu humanitných a sociálnych disciplín vo verejnom priestore; 2. poznanie humanitných a sociálnych vied nemožno redukovať na (hodnotiť ako) nástroj na ideologickú legitimizáciu rozličných politických projektov; 3. humanitné a spoločenské vedy majú nezastupiteľnú funkciu pri kultivácii kritického verejného diskurzu, sebareflexii spoločnosti a obrane demokratických hodnôt“ (strana 9). Aj štvrtá hypotéza, ktorú autorský tím overoval, totiž inštitucionálna „roztrieštenosť“ a jej vplyv na aktuálnu situáciu disciplín, má v sebe odpoveď, no nemyslím si, že musí byť len lineárna. Potrebovali by sme si však položiť otázku, či množstvo pracovísk – od tých v SAV až po tie na vysokých školách – charakterizuje len kvantitatívna „mnohosť“, alebo sa na nich, aspoň v jednotlivostiach, ukazuje aj metodologická singularnosť, originalita či špecifikácia (ako bola svojho času v literárnej vede napríklad Nitrianska škola). Potom by mohla tá údajná roztrieštenosť signalizovať metodologickú pluralitu, čo by nebolo „na škodu veci“. Obávam sa však, že to tak nie je a že odpoveď na túto hypotézu, teda zhodno-

tenie roztrieštenosti, tak ako ju chápú riešitelia projektu, má v sebe aj v ich ponímaní najmä negatívne jadro.

Projektový tím sa v každom jednom prípade, obrátenom do vnútra disciplín uvedených vyššie, sústredil na sledovanie zmien v inštitúciách, v ktorých sa vedecký výskum uskutočňuje, reflexiu vedeckých periódík, kľúčové témy a problémy riešené v rámci vybranej disciplíny, vzťahy daných disciplín s externým prostredím a problematiku nimi použíwanej metodológie.

Uzlovým historickým bodom, od ktorého sa záujem bádateľov odvíja, je rok 1989. Je to prirodzené, pretože ak niečo spája minulosť filozofie, historiografie, sociológie, ekonómie a literárnej vedy, tak je to marxizmus, prípadne marxizmus-leninizmus ako metodologická doktrína. Tá sa v roku 1989 stratila. V špecifikom postavení bola, a to ukazujú aj v projekte zhromaždené výsledky, filozofia. Pre ňu totiž marxizmus neznamenal len predpísaný „metodologický nástroj“, ale aj sám obsah či náplň práce. Preto sa autorka tejto kapitoly T. Sedová celkom prirodzene rozhodla otvoriť svoje uvažovanie historickou sondou do dejín filozofie na Slovensku. Nachádza ich v období romantickej fázy národného obrodzenia a ukazuje, že aj filozofia, podobne ako literatúra, plnila v tom čase predovšetkým pragmatické úlohy v procese pokusov o národnú emancipáciu. To napokon poznáme aj z prvých rozsiahlejších analyticko-syntetických pokusov o reflexiu romantickej filozofie od Samuela Štefana Osuského. Toto však netvorí centrálny problém Sedovej štúdie. Tým je otázka, „ako je možné, že marxizmus sa tak ľahko stratil zo scény“ (strana 16). Pýtať sa práve na toto, je, myslím si, relevantné. Ak totiž platí tvrdenie o marxistickej filozofii ako centrálnej disciplíne a základnom výskumnom programe slovenskej prednovembrovej filozofie, potom to zmiznutie zo scény nevyhnutne vyvoláva aj otázku, čo z toho zostalo. Autorka state si čiastočne pomáha odpoveďou, ktorú poskytol František Novosád: „Možno sa to stalo preto, že vlastne ani nebol [marxizmus – poznámka R. B.] prítomný; alebo preto, že už vystupoval v tak

562 eklektickej podobe, že „vynechaním citátov sa ‚zmazali‘ akékoľvek väzby k marxizmu ako teórii. Zrejme ide o druhú možnosť“ (strana 16). Táto odpoveď je však len čiastočná. Reaguje na ono „prečo“. Otázka, čo zostalo, je stále otvorená. Zdá sa však, že príliš veľa toho nebude, čo naznačuje aj T. Sedová, keď konštatuje, „že sa nepristúpilo ku kritickému zhodnoteniu recepcie marxizmu, ale povrchný ideologický antikomunizmus a nič neobjasňujúce odkazy na totalitu spolu s absenciou vecnej diskusie bez ideologických okuliarov poznačujú aj stav skúmania v sociálnom poznaní“ (strana 16). Ide, myslím si, o jadro problému. T. Sedová správne upozorňuje, že bez poctivej analýzy a kritického zhodnotenia stavu, v ktorom bola práve marxistická filozofia akoby povinnou metodologickou výbavou takmer všetkých výskumov uskutočňovaných v jednotlivých disciplínach humanitných a spoločenských vied, nebude možná ani seriózna analýza súčasnej situácie v slovenskej filozofii. Len ťažko sa dopracujeme k odpovedi na otázku, čo to znamená filozofovať v kontexte súčasnej filozofie na Slovensku. Čo z výsledkov slovenskej filozofie môžu ostatné humanitnovedné disciplíny využiť napríklad ako metodologický inštrument pri svojich vlastných skúmaníach? Alebo slovenská filozofia svojím obsahom predstavuje predovšetkým výskum dejín filozofie? Z vlastnej skúsenosti viem, že inštruktívny potenciál nachádzam v prácach Tibora Pichlera, Miroslava Marceliho, F. Novosáda, ale aj mladších, pričom ako *pars pro toto* uvediem Antona Vydru. Pri reflexii periodík a edičnej činnosti v tejto oblasti sa autorka sústreďuje na bývalé i aktuálne periodiká, no ja by som jej výpočet doplnil o celý rad nesmierne dobre robenej filozofickej edície niekdajšieho vydavateľstva Archa a, pravdaže, o všetko to, čo z filozofie vyšlo vo vydavateľstve Kalligram. Na jednej strane potom zrejme platí, že „prítomnosť filozofie vo verejnom priestore je takmer nulová“ (strana 32), no myslím si, že filozofia, to sú predovšetkým knihy, články, štúdie. Práve ony, a najmä tie z Archy a Kalligramu, vo verejnom priestore (aspoň v tom, ktorý sa o filozofiu zaujíma, a pritom nie je jej súčas-

ťou) svojho času celkom rezonovali.

V súvislosti s filozofiou bolo zaujímavé pýtať sa, čo sa stalo predmetom výskumu po tom, ako ním prestal byť dialektický a historický materializmus. V prípade ostatných vedných disciplín, ktoré sú obsahom knihy, je v centre pozornosti na jednej strane otázka ich metodológie po tom konštatovanom „ústupe marxizmu“ a súčasne aj voľba výskumných tém. Dobré je to viditeľné predovšetkým v prípade historiografie a ekonómie. Pohľad na dejiny a rovnako pohľad na ekonomiku bol nepochybne pod silným vplyvom práve marxistickej ideológie v pozícii metodologického nástroja. Pokiaľ ide o historiografiu, odpoveď na tieto, ale aj ďalšie otázky hľadajú Dušan Škvarna, Rastislav Kozíak a Norbert Kmeť. Aj oni vychádzajú z krátko ohliadnutia sa na uzlové body slovenskej historiografie, a to od konca 18. storočia, cez roky 1918 a 1948 až po rok 1989. Konštatujú, že aj keď slovenská historiografia „vykazuje podobné vývojové znaky ako susedné historiografie, vonkajšie prostredie ju vo viacerých ohľadoch ovplyvnilo inak. Až po roku 1918 sa zbavila marginálnej pozície a fakticky počas celého 20. storočia musela dobiehať okolité historiografie (predmet slovenských dejín, ich syntetické spracovanie, tematické zameranie, slabší záujem o metodologické otázky, popularizácia, vývoj historických pracovísk, historická politika a pod.)“ (strana 50). Nebudem sa púšťať do reprodukovania ďalších konštatácií a zistení autorov, ale dovoľm si niekoľko svojich. Keď som sa kedysi zaoberal problematikou historického žánru v slovenskej literatúre, potreboval som odpovede na niektoré otázky, ktoré sa týkali práve historiografie. Napríklad, čo historici chápu pod pojmom historický fakt. Zaujímalo ma, ako sa slovenskí historici stavajú k otázke historického faktu ako historiografického konštruktú. Aký je vzťah historického faktu a historickej pravdy? Čo s „pluralitou právd“ v kontexte historickej vedy? Ako chápe slovenská historiografia problematiku kultúrnej pamäti, faktickej histórie a histórie „spomínanej“, teda tej, ktorá funguje v živej komunikácii a nadobúda podobu mýtizácie najmä národných dejín.

Príliš veľa odpovedí som vtedy u nás nenašiel. Autori tejto kapitoly prítomnej knihe sa, prirodzene, týmito otázkami detailne nezaobierajú. Reflektujú totiž stav svojej disciplíny. Ukazujú sa však, že niektoré diskusie, najmä tie metodologické, sa v jej rámci u nás jednoducho neuskutočnili. Na niektoré problémy však čiastočne odpovedajú, pričom to „čiasťočne“ nie je výčitkou. Dobré chápem mantinely, ktoré ich práci dal sám projekt a priestor, ktorý umožnila podoba výstupu z neho. V každom prípade ide o inšpiratívnu a do budúcnosti produktívne otvorenú štúdiu.

O ekonomickej vede si príliš hovoriť netrúfam. Po roku 1989 bola v podobnej situácii ako filozofia. Socialistická ekonomika, plánované hospodárstvo, všetky inšpirácie „krajiny Sovietov“ sa ukázali ako zlyhávajúce, a to tak v podobe teoretických konštruktov, ako aj v podobe pokusu o ich praktickú realizáciu vo verzii centrálne riadenej ekonomiky. Takže aj tu je namiesto otázky, čo zostalo z tej socialisticky fundovanej ekonomickej vedy u nás a čo všetky socialistické ekonomické teórie nahradilo. Kapitola autorov Jozefa Horehája a Jany Marasovej je výrazom úsilia nájsť na to odpoveď. Pri tomto ich hľadaní mi ako čitateľovi len prišlo na um, ako vlastne funguje spojenie ekonomickej teórie s praktickým uskutočňovaním ekonomickej politiky štátu? Aký vplyv na ekonomickú politiku majú jednotlivé akademické pracoviská a výsledky ich výskumov a aký je ich vzťah k ekonómom a ekonomickým expertom, ktorí si svoju autoritu nebudovali na pôde ekonomickej teórie, ale v praktickom výkone politiky? Zdá sa mi totiž, aspoň podľa toho, čo sledujeme v médiách, že práve oni sú v centre pozornosti oveľa viac, než, povedzme, odborníci z ekonomických fakúlt a ich katedier, prípadne (až na zopár výnimiek) odborníci z Ekonomického ústavu SAV. Je teda v oblasti ekonomickej politiky záujem o výsledky základného ekonomického výskumu, alebo „len“ a predovšetkým o názory a skúsenosti tých, ktorí mali praktickú skúsenosť s výkonom tejto politiky?

Kapitolu Ivana Jančoviča o literárnej vede som si nechal na samý záver. Až pri nej som

si totiž uvedomil, a to práve na pozadí doteraz reflektovaných ostatných kapitol, že naša vedná disciplína ako jediná z tých, o ktorých je tu reč, absolvovala sústredený a koncíznejšie založený pokus o „pohľad do zrkadla“. Bolo to vďaka ankete, ktorú v roku 2003 usporiadala redakcia časopisu *Slovenská literatúra*, vďaka starším reflexiám Oskára Čepana, no najmä vďaka štúdiám Milana Šútovca, Petra Zajaca a Evy Jenčíkovej z konca osemdesiatych rokov minulého storočia. Na tomto základe sa podarilo uvidieť kľúčové problémy slovenskej literárnej vedy, no súčasne sa ukázalo, a to po roku 1989, že v nej toho aj po odstránení metodologickej direktívy v podobe marxizmu zostalo celkom veľa. Keď hovorím zostalo, myslím najmä na to, čo pôsobilo produktívne tak v čase svojho vzniku, ako aj po zmenách v roku 1989. Práce O. Čepana, Vladimíra Petrika, Júliusa Nogeého, ale aj časť prác Ivana Kusého, Stanislava Šmatláka či Jána Števčeka, M. Šútovca, Rudolfa Chmela, P. Zajaca, Valéra Mikulu, práce nitrianskych vedcov – Františka Mika, Jána Kopála, Petra Libu, neskôr Ľubomíra Plesníka, práce Milana Jurča, Stanislava Rakúsa a mnohé iné, to všetko tvorí jadro slovenskej literárnovednej tradície. I. Jančovič to berie do úvahy a vo svojej reflexii s týmto všetkým ráta, aj keď niektoré veci explicitne neuvádza. Pozitívom jeho prístupu je akcent na produktívne iniciatívy v literárnej vede po roku 1989. Ukazuje, ako si naša veda dokázala nájsť nielen svoje nové témy, ktoré dokážu držať krok s témami zahraničných literárnovedných výskumov, ale na cestu k nim sa vybrala aj s inovatívne pôsobiacou metodologickou výbavou. Súčasnne autor ukazuje aj na zlyhania. Napriek tomu, že na bratislavskom pracovisku SAV boli začaté minimálne dva projekty – pokusy o napísanie nových dejín slovenskej literatúry, výstupu sa nedočkal ani jeden. Ten prvý zlyhal úplne, pričom kameňom úrazu bol metodologický spor, či predmetom dejín literatúry sú texty, alebo procesy, prípadne autorské portréty, alebo interpretácia diela. Druhý projekt svoj výsledok má, čaká však na definitívnu úpravu a následné vydanie... To podstatné, čo

564 Jančovičova kapitola prináša, je však v upozornení na fakt, že ani literárna veda, podobne ako ostatné disciplíny humanitných vied, nemá takmer žiadnu rezonanciu vo verejnom priestore. To nás vracia späť k hypotéze, ktorú si ako prvú stanovili účastníci projektu (citoval som ju vyššie), a v jej rámci k podstatnému problému „vedeckej prevádzky“ na Slovensku. Dominuje v nej dôraz na publikovanie výstupov v databázovaných periodikách a najlepšie v cudzom jazyku, s orientáciou najmä na takzvané medzinárodné publikum. Vo vzťahu k disciplinám, o ktorých bola reč a ktoré sú predmetom „diagnostikovania“ v prítomnej knihe, ide o kritérium s ničivými účinkami. Prostredie humanitných a spoločenských vied sa tomuto dôrazu prispôsobilo. Počet databázovaných výstupov rastie, body utešene nabiehajú, výkonové financovanie tak na vysokých školách, ako aj v SAV triumfuje. Lenže, ruka v ruke s tým konštatujeme, a to znie unisono od všetkých zúčastnených autorov, takmer nulový dopad týchto výsledkov na verejný priestor. Ja dodávam, že tento nulový dopad platí aj pre školské vzdelávanie. To literárne určite. Vedec-ký diskurz je totiž veľmi špecifický a charakterizuje ho úzky počet účastníkov. Humanitné vedy, a zvlášť tie, ktoré skúmajú domácu kultúru – dejiny, výtvarné umenie, hudbu, literatúru a podobne, prirodzene očakávajú rezonanciu svojich výsledkov práve vo vnútri tejto domácej kultúry. Koncom osemdesiatych rokov sme

sa usilovali publikovať výsledky svojej práce napríklad v *Slovenských pohľadoch* či *Romboide* a zámerne sme obchádzali špecializovaný priestor časopisu *Slovenská literatúra*. Vtedy sa o výsledkoch literárnovedného výskumu vedelo v širokom kultúrnom publiku a, povedzme, P. Zajac publikoval svoju teóriu tvorivosti práve v *Slovenských pohľadoch*. Veru, nič jej to neubralo na význame ani na vedeckej inovatívnosti. A dokonca si ju mohol aj „vykázať“ v procese kvalifikačného postupu. Dnes by takýto krok „obral“ pracovisko o peniaze a autora o „bodový zisk“, pretože jeho štúdia v „nevedeckom“ časopise by automaticky „spadla“ o kategóriu nižšie. A tak máme body, ale o našich výsledkoch sa takmer nevie. Nie sú totiž súčasťou živej kultúry a ja sa už niekoľko rokov sám seba spytujem, pre koho je to, čo píšeme, vlastne určené. Potom sa nestačíme čudovať nad tým, čo nachádzame v učebniciach dejepisu, ale aj nad tým, že v školskom literárnom vzdelávaní sa o slovenskej literatúre (a vôbec o funkcii umeleckej literatúry) neustále hovorí v intenciách jej národnoreprezentatívnej funkcie, založenej Jozefom Miloslavom Hurbanom v prvej polovici 19. storočia. Autori knihy *Pohľady do nedávnej minulosti a súčasnosti. Príspevok k stavu sociálneho a humanitného poznania* tento problém vnímajú a upozorňujú naň. Len sa obávam, že ich bude vo verejnom priestore málo počuť. Práca je totiž výstupom z vedeckého projektu a my vieme, ako to s výsledkami humanitných vied vo verejnom priestore „chodí“...

Prof. PaedDr. René Bilík, CSc.
Trnavská univerzita v Trnave
Hornopotočná 23
918 43 Trnava
Slovenská republika
E-mail: bilikreno@gmail.com